

ארגונו של חיל-האוויר

נובמבר 1947 — ינואר 1949

ד"ר משה גת*

ב-10 בנובמבר 1947 כתב ראש המטה הכללי של ההגנה, יעקב דורי, ליהושע אשל, ראש המועצה הכללית לתעופה עברית בא"י: "מפקדת ההגנה מודיעה לך בזאת על החלטתה להקים כוח אווירי קבוע, החל מתאריך מכתב זה, אשר ייקרא 'שירות אוויר'. בזאת גם מתאשרת תכניתכם שהגשמתם להקמת השירות. עליך להגיש מיד את הצעותיך למינויים ותקציב ולביצוע המיידים של התכנית¹. ההחלטה על הקמת כוח אוויר קבוע באה בתקופה של מתיחות הולכת וגוברת — דיוני האו"ם בשאלת א"י — ודריכות לקראת המאורעות הצפויים מצד האוכלוסיה הערבית. מדוע אפוא חיכו ראשי היישוב זמן כה רב עד לגיבושה של ההחלטה בדבר הקמת כוח אווירי? בניגוד להערכות הצבאיות בתחומים הנוגעים לכוחות הקרקע, התעופה תפסה מקום שולי בתודעה של הנהגת היישוב. אמנם היו מחשבות בדבר פיתוח התחום האווירי והיו גופים שעסקו בנושאי תעופה, אולם רב היה המרחק בין המחשבה על פיתוח כוח אווירי שישתווה בחשיבותו לכוחות הקרקע לבין הגשמתה².

עד לתחילת ההקמה של "שירות אוויר" היו בארץ שלושה גופים שעסקו בתעופה: הקלוב לתעופה שהוקם ב-1935; חברת אווירון שהוקמה ב-1936; ומחלקת הטיס של הפלמ"ח שהוקמה בינואר 1944. לאחר מלחמת-העולם השנייה הוקמה "המועצה הכללית לתעופה העברית בארץ-ישראל", אשר כללה בתוכה את שלושת הגופים הללו מנהלה היה יהושע אשל. מגמת מועצה זו הייתה לתאם ולמצות את כל המשאבים התעופתיים הקיימים לצורכי היישוב בכלל ולענייני הביטחון בפרט³. אך פעילותה של המועצה הייתה מצומצמת מאוד. לא הוקצו לה הגופים שיפעלו להניעה לקראת המטרה שלשמה הוקמה. דברים ממשיים לא נעשו. הפער בין המחשבה על כוח אווירי לבין מימושה של מחשבה זו מקורו כמדומה ברקע הביוגרפי של מנהיגי היישוב. רקע זה הקנה להם מושגים על חקלאות, התיישבות, מדיניות ובמידת מה הגנה — אבל לא תעופה⁴.

ב-1946 קיבל עליו בן-גוריון את תיק הביטחון בסוכנות היהודית. הוא הגיע למסקנה כי המלחמה תהיה נגד צבאות ערב הסדירים ולפיכך יש להקים ליישוב העברי צבא לכל דבר. הצעות לארגון צבא עברי הוגשו לבן-גוריון, אולם מקומו של הכוח האווירי במסגרת הצעות אלו היה שולי. למשל, ב-30 במאי 1947 חיים לסקוב ופריץ עשת הגישו הצעה לגיוס כוח צבא ואימונו. על-פי הצעה זו, הכוח האווירי נכלל במסגרת יחידות השירותים. הם הציעו הקמת טייסת דאונים, טייסת טייסים ויחידת קרקע בחיל התעופה⁵.

כאמור, ממנהיגי היישוב לא באה יזמה להקמת כוח אווירי בהיקף ובעצמה גדולים. יזמה זו באה דווקא מצעירים שהשתתפו בחילות-האוויר במלחמת-העולם השנייה. צעירים אלה היו אהרן רמז והיימן שמיר. הראשון שירת בחיל-האוויר הבריטי ואילו השני — בחיל-האוויר האמריקני. ביולי 1947 הם נפגשו עם ישראל

גלילי, שאך-זה מונה לראש המפקדה הארצית של ההגנה והגישו לו הצעה להקמת כוח אוויר. הצעתם התקבלה על דעתו. הם נתבקשו להכין תכנית מפורטת יותר על-פי הנחיות שקיבלו מפי בן-גוריון. תכנית זו הוכנה והוגשה לרמ"א ב-23 באוקטובר 1947. התכנית כללה כמה פרקים⁷:

בפרק הראשון דובר על הקמת מחלקה מיוחדת לתכנון וביצוע, שתפקידה להקים את המסגרות. כפעולה ראשונה יש לערוך מפקד מדויק של כל הטייסים, אנשי צוות אוויר וצוות קרקע שהיו בארץ. כן נבחרו שדות-התעופה והבסיסים בארץ ודרכי הכנתם למשימות, הכנת מלאי דלק, ציוד להקמת רשת קשר, נשק ותחמושת, תכנון טקטי מוקדם להריסת דרכים, גשרים, מסילות ברזל ועוד. בפרק השני דובר על רכישת מטוסים, השגת רשיונות ייבוא והעברתם לארץ. בשלב א' יקנו 12-20 מטוסים אזרחיים, שיהיה אפשר להפכם בנקל למטוסי קרב. בשלב ב' יבוצעו רכישה והתקנה של 20-40 מטוסי-קרב חד-מנועיים, קניית חמישה עד עשרה מפציצים בינוניים; גיוס צוותי קרקע בחור"ל וניהול מו"מ עם חיל-האוויר הבריטי בארץ בדבר קניית מטוסים וציוד מהמלאי הישן שלהם.

בפרק השלישי ניתן תיאור הכוח האווירי ואפשרויות ניצולו בכל שלב. כן דן הפרק במספר אנשי החיל, החל בטייסים וכלה בשירותים, נספחים ושונות. המספר נע בין 700 ל-1,000.

הפרק הרביעי והחמישי עסקו בחלוקת הכוחות במרחבים, לכשתוגשם כל תכנית הרכישה, ובהתגוננות מפני התקפות מן האוויר.

על רקע התפיסה הצבאית של ראשי ההגנה באותם הימים זו תכנית מהפכנית. היא שימשה יסוד לדיונים בישיבה שהייתה ב-2 בנובמבר. בישיבה השתתפו יעקב דורי, יגאל סוקניק (ידין), יוחנן רטנר, יהודה ארזי, יהושע אשל (אייזיק), מגישי התכנית (רמז ושמיר), אלכס זילוני ויהושע גילרץ. הוחלט בה להקים את שירות אוויר על בסיס תכניתם של רמז ושמיר. לא הייתה שום מחשבה להוציא לפועל את התכנית במלואה, אלא

* חוקר במילואים בענף תולדות חיל-האוויר. המאמר הוא חלק ממחקר מקיף על השורשים ההיסטוריים של חיל-האוויר.

להתחיל בצעדים ראשונים לקראת ארגונו של הכוח האווירי; כלומר: לפעול לביצוע הפרק הראשון שבתכנית⁸.

מכתבו של הרמטכ"ל, יעקב דורי, מ-10 בנובמבר נתן למעשה תוקף רשמי להחלטה שנתקבלה קודם-לכן. לראש השירות נתמנה יהושע אשל; ראש המטה — אלכס זילוני; קצין המבצעים — אהרן רמז. מינויו של אשל היה לפי-שעה מינוי פורמאלי בלבד. גם היה צריך להגדיר איזה מעמד יקבל הגוף החדש בתוך מסגרת הפיקוד העליון של ההגנה. יגאל ידין, ראש אגף המבצעים, הציע למנות באופן רשמי את אשל. לדעתו, אין זה הכרחי שיעמוד בראש החיל אדם מקצועי. הידע המקצועי של אשל בענייני כוח אווירי היה מצומצם. מינויו חפף את התפיסה של ראשי פיקוד ההגנה שיש למנות איש משלהם לאחראי על הנהלת שירות זה; כלומר: להדגיש את כפיפותו של הגוף החדש למטה הכללי של ההגנה.

במכתב מ-1 בדצמבר נקבע מעמדו של חיל זה, ולפיו, הקצין לניהול השירות (אשל) יהיה אחראי עליו לפני הפיקוד העליון. כן נקבע כי יתמנה קצין לשמש ממלא מקום ראש אגף שירות אוויר במטכ"ל. הוא יהיה כפוף בכל ענייני המנהלה של השירות לקצין מנהל השירות ובענייני תכנון ומבצעים של השירות יהיה כפוף לראש אגף המבצעים של המטכ"ל¹⁰.

כשהוקם שירות האוויר היה כוחו דל מאוד. עמדו לרשותו 11 מטוסים שטיבם ירוד (הם לא נועדו למבצעים קרביים) ו-40 טייסים, שרובם יכלו להטיס מטוסים קלים בלבד¹¹. פעילותו של השירות התרכזו בכמה מישורים בעת ובעונה אחת. א. פעילות מבצעית: בעיקר סיוע לנקודות-יישוב מנותקות, העברת אספקה, תחמושת, דואר, צילום וליויי שירות. פעילות התקפית הייתה מוגבלת בשל טיב המטוסים ומחמת הפיקוח של הצבא הבריטי על שדה-התעופה לוד, שבו הוחזקו מטוסי השירות¹².

ב. פעילות רכש: בעיקר רכישות מטוסים כדי להביאם לארץ עם צאת הבריטים. בפברואר 1948 נשלחו שלושה שליחים מטעם השירות לאירופה ולארה"ב לרכוש מטוסים וציוד טכני לאחזקתם¹³. למרות האמור, הצליח השירות לרכוש בינואר 1948 21 מטוסי אוסטר מעודפי חיל-האוויר הבריטי בארץ. מתוך 21 מטוסים אלה שופצו 19 והוכנסו לשירות¹⁴.

ג. גידול ופריסה: עם הקמת השירות, פעלו המטוסים משדה-התעופה לוד, שהיה נתון לפיקוח השלטונות הבריטיים, אך היה חשש שהערבים שבשדה-התעופה זה יפגעו במטוסים. לפיכך החליט השירות להעביר את המטוסים שעמדו לרשותו אל שדה רב, ב-13 בדצמבר 1947¹⁵. העברת המטוסים

מסמלת את תחילת פעילותו של השירות במסגרת עצמאית. אמנם ריכוז המטוסים בשדה רב העניק לשירות יכולת הפעלת

ישראל עמיר (זבולודובסקי), נתמנה ב-3 במאי 1948 למנהל ראשי של חיל-האוויר

אהרון רמז, מפקד חיל האוויר מ-1948 עד 1951.

המטוסים, אך הוא צימצם את האפשרויות להפעלתם בנגב ובגליל, מחמת המרחק. כדי לנצל היטב את הסיוע במטוסים היה צורך להעביר חלק מהם או כולם למרחבים אלה. הגידול בצוותי האוויר והקרקע ובמספר המטוסים איפשר לפצל את הטייסת בתל-אביב לשלושה גפים. ב-12 במרס הוחלט להעביר שני מטוסים לנגב. כך נוצר גף הנגב והוצמד למפקד חטיבת הנגב. ב-4

באפריל הוקם גף הגליל, גם הוא כלל שני מטוסים, והופעל על-ידי חטיבת גולני¹⁶.

נמצא שעל-אף המגבלות שעמדו בפני שירות אוויר — פיקוחו של הצבא הבריטי ומיעוט המטוסים — הוא הגיש סיוע ליישובים הנוזקים ואף גדל והתרחב. אבל, בעיניהם של אנשי מטה שירות האוויר מעמד השירות במסגרת הפיקוד העליון מנע ניצול מרבי של המטוסים למטלות השונות. שירות אוויר נתפס כזרוע מבצעית למשימות שהמטה הכללי של ההגנה מחליט עליהן. לדעתם, הפקודות שניתנו חסרו את הידע שנדרש בענייני חיל אוויר. מנקודת ראות, אג"ם מבצעים צריך להסתפק בדרישות כלליות ומטה השירות צריך לתרגם דרישות אלה לפקודות מפורטות. יתר על כן, השירות, עקב המעמד שנקבע לו, לא שותף בתכנונים השונים של המבצעים, ואת הידיעה על מבצע כלשהו העביר לו קצין הקישור, שביקש מטוס זה או אחר לפעילות מסוימת.

אנשי המטה ראו עצמם כיחידה לוחמת ולא כשירות טכני המחזיק מטוסים ונותן מטוסים על-פי דרישת מטה ההגנה. לדעתם, צריך היה לתאם עמם את כל הפעולות המבצעיות כדי להפיק את המירב מן השירות¹⁷. ההתרחבות וההתפתחות של השירות אף דרשו מנגנון לענייני רכישה — ועדיין לא היה מנגנון כזה. למעשה, שירות אוויר דרש יתר עצמאות בפעילותו.

לפיכך הוחלט בסוף מרס 1948 לפנות אל בן-גוריון ולבקש להקים מפקדה שתפקד שירות על השירות, תוך תיאום עם כוחות השטח וכן למנות מנהל לענייני משק של שירות האוויר¹⁸.

באותה עת היו קשיים בשירות. יהושע אשל עזב את שירות האוויר בתחילת אפריל, מסיבה שאינה ברורה דיה. יומנו של בן-גוריון מצביע על קשייו של השירות בחודש אפריל 1948¹⁹. ואולם השירות המשיך לתפקד, וניהלו אותו באופן מעשי אנשי המטה, אנשי המקצוע ולא אשל.

ב-3 במאי החליט בן-גוריון למנות את ישראל עמיר (זבולודובסקי) למנהל ראשי של חיל-האוויר²⁰. אין עוד שירות אוויר. זה היה מינוי זמני עד להסדר הסופי בדבר המינויים בחיל וארגון הצבא כולו. מינויו של עמיר, שלא התמצא בענייני אוויר, נגד את תפיסת אנשי המטה של שירות האוויר.

בן-גוריון קיבל את דרישת אנשי חיל-האוויר למינוי מנהל שיעסוק בכל התביעות התקציביות והמשקיות של החיל. הוא סבר שחי יששכרוב יתאים לעבוד יחד עם עמיר²¹. זו גם הייתה עמדת המטכ"ל של ההגנה, כפי שהוצגה בישיבה עם בן-גוריון ב-6 במאי 1948. המטה הכללי של ההגנה ראה השלמה הדדית בצירוף עמיר-יששכרוב. כן הוצע באותה ישיבה להשאיר את זילוני כראש מטה ואת אהרן רמז כראש אגף מבצעים²². בן-גוריון קיבל הצעות אלו לארגונו

בן-גוריון עם קציני חיל-האוויר

הגדרה מחודשת של מבנה ומעמדו. התפתחות גדולה הייתה ברכש. ביולי עמדו לרשות ישראל 30 מטוסים קלים ותשעה מטוסי-קרב מדגם מסרשמידט³⁰. במקביל התחילו כל הקורסים של חיל-האוויר: קורס קצינים ראשון, התחלת בית-הספר הטכני והתחלת בית-ספר לטיסה. הדבר אמור גם בכוח-האדם שעבד בחיל. מ-900 אנשים ששירתו בחיל בסוף מאי הגיע המספר בסוף יולי ליותר מאלפיים³¹. ממאי ועד יולי נהפך חיל-האוויר מחיל דל לכוח אווירי בעל עוצמה גדולה ביחס לנסיכות התקופה.

בן-גוריון לא חיכה עד בואו של ססיל מרגו. ב-13 ביולי פנה אל מרכוס זיו ובן-ארצי וביקשם לבדוק את חיל-האוויר מבחינת המבנה, שיטת המנהלה, הנוהג והמשמעת וכיו"ב, ולהציע מסקנות והצעות³². עם בואו של ססיל מרגו, נתבקש אף הוא לבחון שאלות אלו. ואולם בניגוד לכתב הבקשה למרכוס זיו ובן-ארצי, ניתנה לססיל מרגו הסמכות לפעול להשבת ארגונו, אימונו ועילותו של חיל-האוויר ולשיפור תיאמו עם הצבא, המטכ"ל והממשלה. וכן הוא הוסמך להגדיר את קו המדיניות של כוח האוויר בשעת מלחמה³³. עבודתו של ססיל מרגו נחשבה יותר מאשר עבודתם של זיו ובן-ארצי. שכן, בניגוד למרגו, המומחה מדרום-אפריקה, שהיה מפקד כנף בחיל האוויר של ארצו, מרכוס זיו היה קולונל בחיל התובלה והאספקה בצבא הבריטי באיטליה.

הצעות זיו³⁴ לא היו שונות במהותן מהצעותיו של ססיל מרגו, אם כי הצעותיו של מרגו היו מפורטות יותר והבהירו את מעמדו של חיל-האוויר כלפי המטכ"ל וכלפי המערכת הצה"לית בכללה.

הטייסים בדבר ארגון חיל-האוויר ומערכת יחסיו עם הפיקוד העליון אי-אפשר ליישם — אלא אם כן אישיות בעלת משקל תוכל לשכנע את בן-גוריון בצדקת רעיונות אלה. הם חשבו להסתייע במרגו להחדרת השקפתם בדבר בנייתו וארגונו של חיל-האוויר שלמימוש פעלו באופן מעשי. העובדה שבן-גוריון קיבל את דעת הטייסים והסכים להזמין את המומחה מחו"ל מלמדת על החשיבות שראה בבניית חיל-האוויר חזק לנוכח ההתפתחויות הצפויות בעימות שהחל עתה עם ארצות ערב.

בנאומו במרכז מפא"י, ב-23 ביולי, מעלה בן-גוריון על נס את מורשת ההגנה ומציין: "קשה למצות החוב שהיישוב, מדינת ישראל, האומה העברית בימינו ובדורות הבאים חייבים להגנה מראשית ימיה ועד הקמת צבא הגנה לישראל. אולם עלי להוסיף: אילו היינו סומכים אך ורק על ירושה זו היינו אבודים..."²⁹. ללא ספק משתמע מדברים אלה כי בבניית צבא שנכוננו לו התמודדויות בעתיד, יש להתנתק ממורשת העבר, החשובה כשלעצמה, ולפעול על-פי מסגרות בעלות ניסיון מגובש. הזמנתו של מרגו, כמומחה מחו"ל, המכיר הלכות צבא בתחום האווירי, היא חלק מתפיסתו של בן-גוריון. היא גם הלמה את הצורך של פיקוד חיל-האוויר: רק מומחה יוכל להשפיע על בן-גוריון ולתת גושפנקא משכנעת לתפיסתם על מבנה החיל ומעמדו.

הזמנת מומחה מחו"ל נעשתה דחופה יותר ויותר לנוכח קצב התפתחותו של החיל. בין ה-15 במאי ל-22 ביולי, יום בואו של ססיל מרגו, הייתה התפתחות חסרת-תקדים בעוצמת החיל. זה דרש

החדש של חיל-האוויר: חי יששכרוב אחראי לענייני משק, שדות-תעופה, אווירונים, דלק ואחזקה; ישראל עמיר — מפקד; זילוני — ראש מטה; גילוח — מנהלה; רמז — מבצעים²³.

מינויו של עמיר למפקד חיל-האוויר נגד את תפיסת אנשי מטה חיל-האוויר. הם שאפו להפיכת החיל לעצמאי עם מטה משלו ולא כשירות טכני השייך למטה ההגנה ומקבל ממנו הוראות. הם קיבלו את מינוי יששכרוב בשביעות רצון, אולם הם עירערו על מינויו של ישראל עמיר²⁴. שכן, פירוש המינוי היה המשכת היחסים הקודמים בין שירות האוויר לבין מטכ"ל ההגנה. יתכן שבן-גוריון שקל להחליף את עמיר ולהעבירו לתפקיד אחר בחיל-האוויר, אך עמיר לא היה מוכן לקבל שום עבודה באוויריה, אלא כמפקד²⁵. אפשר ללמוד מן המקורות על נכונותו של בן-גוריון לבוא לקראת עמדת אנשי חיל-האוויר; זה יבוא לידי ביטוי לאחר-מכן.

ב-16 במאי 1948 כותב בן-גוריון ביומנו: "בהסכמת עמיר ורמז קבעתי סדרי מפקד חיל-האוויר. עמיר מפקד חיל-האוויר וקצין המטה הכללי לענייני אוויר, חי יששכרוב מתמנה למנהל המשק, אהרן רמז — ראש המטה. מפקד חיל-האוויר מוסר הוראותיו לראש המטה. כל הפקודות לכוחות האוויר ניתנות על-ידי ראש המטה"²⁶. תאריך המינויים מציין את הקמת חיל-האוויר באופן רשמי. מינויו של חי יששכרוב היווה הכרה בצרכים המיוחדים של החיל. המינוי יצר קשר ישיר בין שר-הביטחון לפיקוד הבכיר של חיל-האוויר, כמגמה לפתח את החיל.

העובדה שלעמיר לא הייתה הבנה בנושאי טיס הייתה ידועה. הוא עצמו הודה בכך ואמר כי כל שנדרש ממנו היה לתת יד לארגון החיל. הצד המקצועי הופקד בידי מטה בראשות רמז²⁷.

אנשי פיקוד חיל-האוויר סברו כי בנסיבות החדשות שנוצרו עם הפקודה להקמת החיל ב-16 במאי, ולנוכח ההתרחבות הצפויה, הרכש, הפריסה וכיו"ב — הארגון המוצע על-ידי בן-גוריון אינו מתאים לצרכים. על-פי תפיסתם, קידומו של החיל והגדלת עצמתו היו חייבים להיעשות בשינוי מערכת היחסים עם הפיקוד העליון של צה"ל ובהקמת חיל-אוויר שהיה עצמאי בנוגע לצרכיו, כפוף, כמוכון, להוראות הרמטכ"ל. על רקע זה באה משלחת של טייסים אל בן-גוריון כבר למחרת פרסום מכתבו מה-16 במאי. המשלחת התאוננה כי אין תיאום וארגון מתאים בחיל-האוויר. אחד הטייסים, בוריס סניור, הציע להזמין מומחה מחו"ל, ססיל מרגו²⁸, טייס יהודי לשעבר בצבא הדרום-אפריקאי, ששירת כמפקד כנף במלחמת-העולם השנייה.

הטייסים ידעו שבן-גוריון ובמיוחד המטכ"ל אינם רואים אותם כמסוגלים לקדם את חיל-האוויר על סמך כישוריהם ונסיגונם. את רעיונותיהם של

פקודות הביצוע יצאו לפי-שעה — בתקופת המלחמה — מאג"מ של המטכ"ל.

ברור אפוא שבן-גוריון וכנראה גם אנשי המטה הכללי קיבלו את התפיסה בדבר חיל-האוויר כחיל עצמאי בצבא. אבל לא היה ברור כיצד יתרגמו זאת למעשה לאחר-מכן. מן הכתוב ברור כי העניין נדחה מחמת הנסיבות שהמדינה נמצאת בהן. קשה להעלות על הדעת שהמטה הכללי ראה את עצמאות חיל-האוויר ראייה דומה לראיית אנשי החיל, כלומר, במבנה דומה לצבאות במדינות כבריטניה וארה"ב. בצבאות אלה חיל-האוויר הוא זרוע שוות-ערך מבחינת הארגון והמעמד, כמו חיל היבשה וחיל-הים, ואלו זרועות המטה המשולב שבראשו המפקד העליון. הרגישות לעניין עצמאות חיל-האוויר באה לביטוי במכתבו של בן-גוריון מה-29 ביולי, ובו במקום ענף עצמאי מצוין ענף מיוחד בכוחות הביטחון של ישראל.

חוץ מן השאלה המרכזית, הנוגעת למעמד חיל-האוויר, שלא באה לידי הכרעה ברורה, התקבלו רוב הצעותיו של מרגו: מינוי סגן-שר לשר-הביטחון אשר יהיה גם המפקח הכללי של חיל-האוויר, ואליו יוכל מפקד חיל-האוויר לפנות בכל שעת צורך בעניינים הנוגעים לחיל ושכלולו. בראש החיל יעמוד מפקד חיל-האוויר ולידו סגן. כינון מטה של חיל-האוויר הכולל את המפקד, סגנו ומנהלי ששת האגפים. למפקד מונה אהרן רמז. המינוי מלמד על ההכרה שיש להעמיד בראש החיל אדם המכיר מקרוב את צרכיו וידע להציעו לקראת המשימות שהוגדרו במכתב. לסגנו של רמז מונה היימן שמיר (שכטמן).

בהמשך המכתב, קובע בן-גוריון את קווי הפעולה של החיל: השמדת כוחות האוויר של האויב, עזרה טקטית לכוחות יבשה וצי, הריסת מטרות אסטרטגיות בשטחי או מימי אויב, במטרה לשחק ולרופף רוח מלחמה שלו. הוא קובע את תכנית האימונים והמשמעת. לאימונים צריכה להיות תכנית מעולה שתיתן לנוער החלוצי הארצישראלי בכל ענפי הפעולה של חיל-האוויר, וכן יש להשתמש בכל האפשרויות של האימון בארץ ובחו"ל.⁴²

מסמך בן-גוריון מה-29 ביולי קבע את המסגרת הארגונית, המעמדית והמבצעית לחיל. היה מובן כי לאחר תום המלחמה, יהיה על המטה הכללי ופיקוד חיל-האוויר לתרגם את ההנחיות הנוגעות למעמד החיל לדפוסים מפורטים יותר במערכת היחסים ביניהם.

מבחינת פיקוד חיל-האוויר, מכתבו של בן-גוריון מה-29 ביולי 1948 מביא הנחיות כלליות מאד על ארגונו ומבנהו של חיל-האוויר. לפיכך, החל הפיקוד לפעול להגדרה מדויקת לפונקציות של כל בעלי התפקידים שיהיו את הפיקוד הבכיר של החיל, ולהגדיר את מערכת היחסים עם המטכ"ל

היימן שמיר (ראשון מימין), סגן מפקד חיל האוויר

ז. הבאת מומחים שידריכו צוותי קרקע. במקרה הצורך, אנשי החיל יישלחו לאימון בחו"ל.

ח. בענייני מבצעים מפקד חיל-האוויר יהיה קשור למפקד הכללי. בענייני כספים וכו' יהיה קשור בסגן-השר לענייני אוויריה.

מרגו העלה גם לפני בן-גוריון הצעות בדבר התקן הדרוש לחיל-האוויר ככוח אווירי וכוח אדם. הוא הציע לבטל את משרת ראש המטה הקיימת, להעביר מתפקידו את מפקד חיל-האוויר ולמנות סגן למפקד חיל-האוויר.³⁸

הצעותיו של מרגו עלו בקנה אחד עם התפיסה של פיקוד החיל. מרגו יצק בהצעותיו דפוסים עבודה שעל-פיהם יש לפעול כדי לקדם את התפתחותו של החיל. לא הייתה כוונה למלא את הצעותיו בתקופה קצרה, אלא בשלב אחר שלב, במשך תקופה ארוכה. הוא עצמו ציין לפני מטה החיל, כי "אי-אפשר לארגן חיל במשך שבועות. אם מבקשים לארגן את החיל, יש לעבוד שנה, שנתיים"³⁹.

בן-גוריון הסכים עקרונית לתכניתו של מרגו אולם בנוגע להפרדה מהצבא היה עליו להיוועץ עם המטה הכללי. ב-26 ביולי נועץ בן-גוריון עם המטה הכללי ועל-פי הסיכום⁴⁰ הוא ניסח את המסקנות שלו והוציא ב-29 ביולי מכתב המיועד אל המטה הכללי ומפקד חיל-האוויר. ביחס למעמדו של החיל, קובע שר-הביטחון ביומנו⁴¹, כי מכאן ולהבא בונים חיל-אוויר כענף עצמאי בתוך הצבאות, כפוף לראש המטה. ואולם במלחמה זו, עדיין יהיה החיל משולב בפועל; קצין גבוה של חיל-האוויר ישתתף בישיבות המטה, וכן, קצין מבצעים של החיל ישב באג"מ של המטכ"ל. מטה חיל-האוויר יתכנן פעולות, אבל

נראה כי בן-גוריון שמע את דעתו של זיו בדבר הבדיקה שנתבקש לעשות רק מחמת ההגינות כלפיו. בן-גוריון כותב ביומנו: "אמרתיו לו (למרגו) היות והטלתי על מרכוס זיו לבחון את המצב ועבודתו נגמרת, לא יהיה הוגן כלפיו אם נחליט משהו בלי לשמוע אותו תחילה"³⁵. כאשר בן-גוריון בא להחליט בדבר ההצעות שהוגשו לו, הוא מצייץ ביומנו: "התייעצנו על הצעת מרגו"³⁶. בישיבה עם מטה חיל-האוויר ב-22 ביולי 1948 הרצה מרגו את תכניתו.³⁷

א. חיל-אוויר עצמאי במידה רבה, אך נתון למרותו העליונה של המפקד על הכוחות הלוחמים.

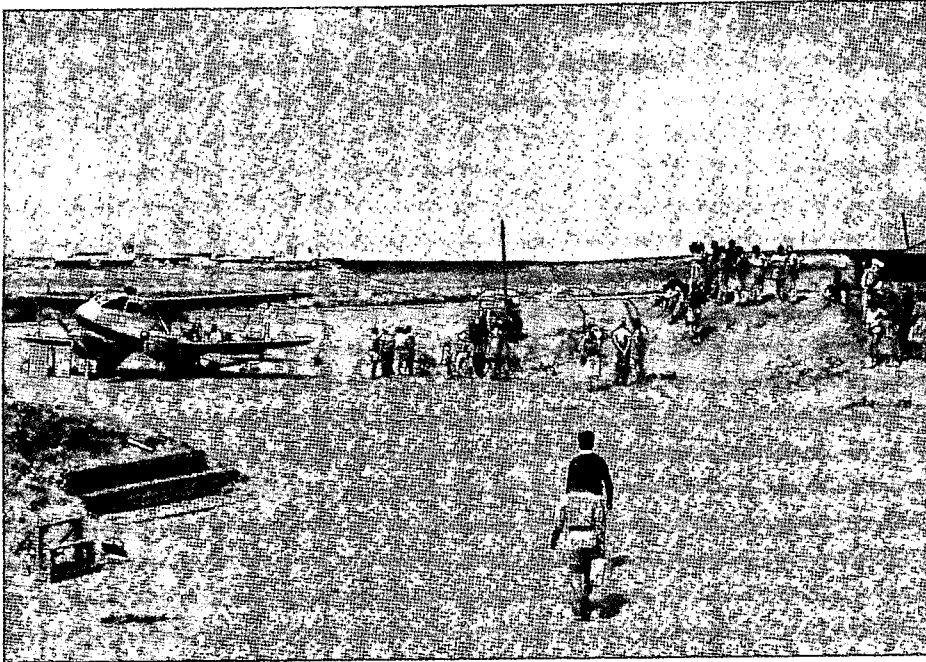
ב. הצבא יחולק לשלושה ראשים, צבא הגנה, חיל-אוויר וחיל-ים. חיל-האוויר יהיה קשור לצבא בחלק מן האפסנטאות, כדלק, באוכל ובתחבורה. ציוד טכני יסופק באופן נפרד ועצמאי.

ג. מבנה החיל: מפקד, מטה הכולל את האגפים הבאים: מבצעים-מודיעין; מנהלה; אימונים והדרכה; הנדסה-חזוקה; ציוד והספקה. לדעתו, הקמת מטה חיל-האוויר הוא צעד ראשון להקמת חיל מעולה מבחינה צבאית ואנושית.

ד. קשרי החיל עם הצבא ייפסקו. חוקם שיטת קשר חדשה.

ה. ימונה סגן-שר לענייני אוויריה. מבחינה פוליטית, החיל יהיה כפוף לו.

ו. חיל-האוויר יהיה חיל-אוויר לישראל. ישרתו בו אזרחי מדינת ישראל ואנשים שבאו להשתקע בארץ.

שדה התעופה, שדה דב 1948

בכל התחומים שאינם קשורים לפי-שעה לצרכים המבצעיים של המלחמה.

ישיבת מטה ב-12 בספטמבר⁴³ דנה בעניין מטה חיל-האוויר. סטיל מרגו הדגיש את החשיבות שבהקמת המטה, כצעד ראשון לפיתוח חיל-האוויר מעולה מבחינה צבאית ואנושית. הרכב המטה, כפי שנקבע במכתבו של בן-גוריון, כלל את מפקד החיל, סגנו ומנהלי ששת האגפים. ואולם במכתב זה לא הוגדרו תפקידי מפקד חיל-האוויר ולא תפקידי המטה. בהצעה שהוגשה בישיבה זו נקבע התפקיד העיקרי של המטה: לייעץ למפקד החיל בקביעת דרכי הביצוע של המדיניות האווירית של חיל-האוויר בכל תחומי סמכויותיו המאושרות של מפקד החיל. כן יהיה תפקידו של המטה לייעץ למפקד החיל בקביעת המדיניות האווירית של ישראל והאמצעים להגשתה. הצעת-מדיניות זו יגיש מפקד החיל לפיקוד העליון של מדינת ישראל ולממשלתה, לאישור תקציבי ועקרוני.

נקבעו תפקידיו של מפקד חיל-האוויר: ניסוח המדיניות האווירית של החיל לתקופת המלחמה, למען הציגה לאישור לפני הפיקוד העליון והממשלה. תכנון טקטי ואסטרטגי, תכנון מנהלי, תכנון תקציבי וכספי, תכנית אימונים, תכנון ההתפתחות הטכנית, קביעת זכויות קדימה ויחסים עם הצבא והצי וגופים אורחיים.

מבנה ארגוני ופונקציונאלי זה, שהיה בגדר הצעה בלבד, עבר שינוי וקיבל תוקף בישיבה ב-18 באוקטובר⁴⁴. השינוי העיקרי הוא מינוי שני סגנים במקום סגן אחד. יש להסביר את מינויו של סגן נוסף למפקד החיל בכך שבתקופה זו נדרש חיל-האוויר, בראש וראשונה, להכין את עצמו לדרישות ההולכות וגדלות במהלך המלחמה. ב-15 באוקטובר החל מבצע יואב. ההנחה הייתה, כי העומס המוטל על מפקד החיל, הן מבחינת ארגון החיל והן מבחינת הדרישות המבצעיות, גדול כל-כך שיש להוריד מן הנטל שעליו על-ידי מינוי סגן נוסף.

תפקידי המטה ותפקידי מפקד חיל-האוויר הוגדרו שוב, בהתאם למה שנקבע בהצעה של ה-12 בספטמבר. הרכבו של המטה כלל עתה את שני הסגנים במקום סגן אחד. בישיבה זו הוגדר מעמדו של מפקד חיל-האוויר. המפקד יתמנה על-ידי הפיקוד העליון. בידיו הסמכות הפיקודית העליונה והיחידה על חיל-האוויר. הוא יהיה אחראי לפני הפיקוד העליון והרמטכ"ל לביצוע המשימות המוטלות על חיל-האוויר, בהתאם להוראות שר-הביטחון, במכתבו מה-29 ביולי 1948, או הוראות נוספות של שר-הביטחון והפיקוד העליון אשר יפורסמו בעתיד.

הגדרת תפקידי המטה, אשר בראשו עומד מפקד חיל-האוויר, הסמכות הפיקודית העליונה על חיל-האוויר, נועדה להפוך את המטה למטה כללי של החיל. אכן, על המסמך מן ה-18 באוקטובר,

ציודו ועל רכושו.

בניגוד למועצת המטה שתפקידיה לקבוע מדיניות, לקבוע דרכי-ביצוע וכן לדרוך ולייעץ בכל הבעיות הפנימיות האחרות של החיל — המט"ר⁴⁵ הוא מכשיר שבאמצעותו ובעזרתו מפקד חיל-האוויר יפקד ויפקח על ביצוע המשימות והנהלת החיל — תפקיד כללי מאד. בהקמת גוף זה יש לראות ארגון מבנהו של החיל, כמתחייב מן המעמד העצמאי שפיקוד החיל חותר אליו.

לסיכום, השינויים במבנה הארגוני מלמדים כי צורכי המלחמה, בעיקר, מכתבים את הדרישות לשינויים. וכן הם מצביעים על הדינאמיות של החיל. החיפוש אחר מסגרות מתאימות שבהן יפעל החיל לאחר תום המלחמה. הכנתו כפיקוד אחראי, או זרוע עצמאית ביחסיו עם הפיקוד העליון. זה לא היה סוף פסוק בארגונו ובמבנהו של החיל.

הבעיה המרכזית הייתה להסדיר את מערכת היחסים עם המטה הכללי של צה"ל. מכתבו של בן-גוריון מה-29 ביולי 1948 קבע כי תלותו של חיל-האוויר באגפי המטכ"ל הכרחית בתקופת המלחמה והוגדרה זמנית עד לארגונו המחדש של כוחות הביטחון. אבל חיל-האוויר לא שקט על שמריו והיה מעוניין בהסדרת מערכת היחסים, אולי כשלב-מעבר וראשוני עד להגדרה הסופית. חיל-האוויר רצה כנראה לבנות דפוסים ראשונים במערכת היחסים, שיהיו לאחר-מכן בסיס להרחבה עד לצמצמות. מבחינת חיל-האוויר זה היה כיוון-התפתחות טבעי וברור. על רקע תפיסה זו, הועברה ב-6 בנובמבר 1948⁴⁶ הצעה של חיל-האוויר אל הרמטכ"ל ונושאה "יחסים בין

הנוגע למבנה ולארגון של חיל-האוויר, כתוב חיל-האוויר לישראל, המטה הראשי. המגמה הייתה לבנות את המטה כגוף עצמאי, הקובע את מדיניות החיל על-פי תפיסתו שלו. הראייה היא אֶזכור הפיקוד העליון והרמטכ"ל, שכלפיהם אחראי מפקד חיל-האוויר.

עוד ארגון מחודש נעשה בינואר 1949⁴⁷. עיקרה של ריאורגניזציה זו היה בהרכב המטה, כפי שנקבע קודם-לכן — ב-18 באוקטובר. שם המטה שונה ל"מטה ראשי, חיל-האוויר לישראל" ובקיצור, מט"ר⁴⁸. מטה זה היה שונה מבחינה פונקציונאלית ומבחינת הרכבו מן המטה שנקבע קודם-לכן. עתה הוקם גוף חדש ושמו מועצת המטה (Air Council). הרכבה של מועצת המטה ותפקידיה היו כהרכבים והתפקידים של המטה הקודם: מועצת המטה כללה את מפקד חיל-האוויר, שני סגניו ומנהלי ששת האגפים. אולם כאן היה בסמכותו של מפקד החיל למנות עוד קצינים לחברי מועצה קבועים או זמניים, בהתאם לצורך.

המט"ר⁴⁹ היה גוף מורכב יותר במבנהו. הוא כלל את מפקד החיל, סגניו, את מועצת המטה וכן את מוסדות המטה. מוסדות אלה כללו את מנהלי האגפים, אנשי מחלקותיהם, מפקדי שירותי חו"ל, יועצים טכניים ועוד. תפקידי המט"ר⁵⁰ היו לעזור ולייעץ למפקד החיל בביצוע התפקידים שמטיל הפיקוד העליון. כן הוא יהווה מכשיר שבאמצעותו ובעזרתו מפקד החיל יפקד ויפקח על:

א. ביצוע המשימות המבצעיות של החיל והעסקת הכוחות האוויריים.

ב. הנהלת החיל, על כוח האדם המשרת בו, על

מטכ"ל/אכ"א וחיל-האוויר". הצעה זו התקבלה על-ידי רב-אלוף יעקב דורי בשינויים קלים והוצאה כמסמך ב-17 בנובמבר 1948¹⁷ תחת הכותרת "הגדרות סמכויות ותפקידים בין אגפי המטכ"ל ושירותיו וחיל-האוויר".

המסמך כולו עוסק בענייני כוח-אדם, תנאי שירות וכספים. בנוגע לכוח-האדם נקבע, כי בהתאם למשימה המוטלת על חיל-האוויר, על-ידי הפיקוד העליון, יגיש מפקד החיל לאישור את הדרישות לכוח-אדם, אך הרמטכ"ל הוא הקובע את המכסה של כוח-האדם לחיל במסגרת התכניות הכלליות של כוחות צה"ל. כן קובע מסמך הרמטכ"ל — וזה אינו מופיע בהצעת מפקד חיל-האוויר — שחיל-האוויר ימנה קצין קשר ליד אכ"א אשר ייצג את חיל-האוויר בענייני כוח-אדם. ממסמך זה עולה בבירור כי ההכרעה נתונה לרמטכ"ל בכל הנוגע לכוח-אדם בחיל-האוויר. עצמאות ניתנת לחיל בארגון, במיון,

בהעלאה בדרגה וכיו"ב. בנוגע לשירותים — רפואיים, משטרתיים, משפטיים ושירותי תרבות — נקבע כי כל אנשי השירותים ימצאו במצבת החיל ויבואו תחת פיקודו. מבחינה מקצועית, אלה יהיו מחלקות מיוחדות בשירות, הנמצאות תחת פיקוד חיל-האוויר ועובדות לפי המדיניות המקצועית של השירות, בהתאמה הדרושה לצורכי החיל. מפקדי שירותים אלה ימונו על-ידי מפקד השירות הכללי, כתיאום עם מפקד החיל. לא הייתה שום כוונה לסטות מהקו שיקבע המטכ"ל ויחייב את הצבא. למשל, השירות המשפטי. אמנם, חיל-האוויר הוא מחוז שיפוט לצורכי חוקת הצבא, אך התובע הצבאי בחיל-האוויר כפוף למפקד חיל-האוויר, לפי הקו המנחה הכללי של התביעה הצבאית. הדברים אמורים גם בתחום המשטרה הצבאית ושירות התרבות. בענייני כספים, יגיש מפקד חיל-האוויר אחת לשנה תקציב שנתי, לאישור

תת-שר לענייני אוויריה. כן נקבע כי אחת לחודש יוגש תקציב חודשי לאישורו של תת-השר האמור. התקציב יכלול משכורות, השקעות, אחזקה והחזקת אנשים. כל הכספים להוצאות אחרות מתקבלים ממשד הביטחון באמצעות מזכיר שר-הביטחון לענייני אוויריה. מפסקה זו עולה כי ענייני כספים אינם בתחום אחריותו של הרמטכ"ל. פרסום מסמך זה על הגדרת סמכויותיו של החיל בנושאים האמורים, מלמד בבירור על צעד לקראת הגדרת היחסים בין אגפי המטכ"ל לבין חיל-האוויר. אולם ככל שיראה הדבר מוזר, הרמטכ"ל דורי לא ראה הוראה זו כשלב ראשוני לקראת עצמאות חיל-האוויר כתפיסת החיל. הוא ראה בכך הוראה זמנית עד להסדר הסופי. ההסדר הסופי לא חפף את נקודת-הראות של בן-גוריון המתבטאת במכתבו מה-29 ביולי 1948 ולא את נקודת-הראות של פיקוד חיל-האוויר.

הערות

1. תיק מס' 50, שירות האוויר (ארכיון ח"א).
2. זאב צהור, "התפתחות עריון התעופה הבטחונית ביישוב בתקופת המנדט" (ארכיון ח"א), עמ' 11-19.
3. שם, עמ' 19.
4. שם, עמ' 20.
5. ארכיון תולדות ההגנה (להלן: את"ה), תיק 73/101.
6. עדות אהרן רמז, את"ה, תיק 4405.
7. על התכנית כמלואה ראה צבי דרונין, הימן, האיש והתקופה (ת"א, 1980), נספחים. ראה גם עמ' 36-39.
8. אביגדור שחן, כנפי הניצחון (ת"א, 1966), עמ' 57-59.
9. עדות אהרן רמז, את"ה, תיק 4405.
10. מסמך שנמסר לזילוני ע"י אהרן רמז (ארכיון ח"א), תיק 345, ארגונו ומעמדו של חיל-האוויר (להלן: תיק 345).
11. ירון לדורי, 13.11.47, ארכיון ח"א, תיק 345.
12. תיק מס' 50, שירות האוויר (ארכיון ח"א).
13. אדם שתקאי, חיל-האוויר — צה"ל במלחמת העצמאות (פרסומי הרכה ח"א, פברואר 1968), עמ' 13.
14. שם, עמ' 13.
15. שחן, עמ' 132.
16. ביטאון חיל-האוויר, 16: 63 (נוב"דצמ', 1963), עמ' 12-13. נושא קניית האוסטרלים העסיק את המימשל הבריטי בדרגים הבכירים. ראה: PREM 8/8666, F.O. 371/68646. המסמכים מצויים בארכיון ח"א.
17. שתקאי, עמ' 16.
18. על הצעותיו ראה בן-גוריון, יומן מלחמה, כרך ב', עמ' 615-616.
19. שם, עמ' 615.
20. שם, עמ' 622.
21. פרטיכל משיבת מטה ביום 22.7.48, ארכיון ח"א, תיק 345.
22. בן-גוריון, יומן מלחמה, כרך ב', עמ' 616-617, 621-622.
23. פרטיכל משיבת מטה מיום 22.7.48, ארכיון ח"א, תיק 345.
24. בן-גוריון, יומן מלחמה, כרך ב', עמ' 622.
25. שם, עמ' 622.
26. בן-גוריון אל המטה הכללי ואל מפקד חיל-האוויר, בטח"א/199, 29.7.48, ארכיון ח"א, תיק 345.
27. ישיבת מטה ח"א, 12.9.48, מ/47/אוויר 8, ארכיון ח"א, תיק 345.
28. המבנה הארגוני והפיקודי של ח"א, 18 באוקטובר 1948, מ/25/אוויר 32, ארכיון ח"א, תיק 345.
29. פקודת הרכב, מס' 18. מח"א/305/מח"מ, 7 בינואר 1949, ארכיון ח"א, תיק 345.
30. אהרן רמז לרמטכ"ל, מ/2/74, 6 בנובמבר 1948, ארכיון ח"א, תיק 345.
31. ראי"ל יעקב דורי אל אנפים, חיל-האוויר ואחרים. 17/226/1, 17 בנובמבר 1948, ארכיון ח"א, תיק 345.
32. בן-גוריון אל מרכוס זיו וא. בן ארצי. 13 ביולי 1948, ארכיון ח"א, תיק 345.
33. בן ארצי שימש סגן ראש אג"א במלחמת הקוממיות.
34. בן-גוריון אל מפקד ח"א, 22.7.48, ארכיון ח"א, תיק 345.
35. שם, עמ' 30-31.
36. ראיין עם אהרן רמז, 24 בנובמבר 1985.
37. שתקאי, עמ' 30.
38. שתקאי, שם.
39. דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, גרשון ריבלין ואלחנן אורן, ערכו (ת"א, 1982), כרך א', עמ' 386 וכן הערה 2.
40. בן-גוריון, יומן המלחמה, עמ' 386.
41. שם, עמ' 386, 392.
42. שם, עמ' 392.
43. שם, עמ' 394.
44. שם, עמ' 386.
45. שם, עמ' 413.
46. שם, כרך ב', עמ' 430.
47. מכתב בן-גוריון בנושא המינויים, 16.5.48, ארכיון ח"א, תיק 345.
48. ראיין ישראל עמיר (ובלדובסקי), (כלי תאריך).
49. בן-גוריון, יומן מלחמה, כרך ב', עמ' 435.
50. שם, עמ' 619-620.
51. שתקאי, עמ' 58.
52. שם, עמ' 53.
53. בן-גוריון אל מרכוס זיו וא. בן ארצי. 13 ביולי 1948, ארכיון ח"א, תיק 345.
54. בן ארצי שימש סגן ראש אג"א במלחמת הקוממיות.
55. בן-גוריון אל מפקד ח"א, 22.7.48, ארכיון ח"א, תיק 345.

תיקון טעות

בגיליון 302-303 נפלה טעות בכותרת מאמרו של יגאל שפי (עמ' 56) הכותרת הנכונה: "הפתעה הוואה וקונספציה במתקפת עזה השלישית".